

સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો દ્વારા રાષ્ટ્રીય ઓળખ: રાષ્ટ્ર-નિર્માણમાં રાષ્ટ્રીય કથાઓની ભૂમિકામાં યુવાનો

MAKWANA ROHIT JAGDISHBHAI

M.A - SOCIOLOGY - PANCHSHIL COLLEGE OF EDUCATION RAJKOT

ABSTRACT :

રાષ્ટ્રીય ઓળખ એ સમાજ દ્વારા રચાયેલી વાસ્તવિકતા છે, જે સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો, ઐતિહાસિક કથાઓ તથા સામૂહિક સ્મૃતિ દ્વારા આકાર લે છે. ભારત જેવા બહુવિધ સંસ્કૃતિઓવાળા દેશમાં વિવિધતામાં એકતા, અહિંસા, ધર્મની સહિષ્ણુતા તથા આધ્યાત્મિકતા જેવા મૂલ્યો રાષ્ટ્રીય ઓળખના મુખ્ય આધાર બને છે. આ ઓળખ શિક્ષણ, મીડિયા તથા લોકપરંપરાઓ દ્વારા ફેલાય છે. રાષ્ટ્રીય કથાઓ – જેમ કે રામાયણ-મહાભારત જેવા મહાકાવ્યો, સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામની વીરગાથાઓ, પ્રાચીન જ્ઞાન પરંપરા તથા આધુનિક વિકાસની સિદ્ધિઓ – યુવાનોની ઓળખ ઘડવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આ કથાઓ ભૂતકાળનું વર્ણન નહીં, પરંતુ વર્તમાનમાં એકતા, ગૌરવ તથા કર્તવ્યભાવ જગાડીને રાષ્ટ્ર-નિર્માણને મજબૂત બનાવે છે. આજના ડિજિટલ યુગમાં યુવાનો રાષ્ટ્રીય કથાઓને નવું સ્વરૂપ આપીને તેના પુન:સર્જક તથા પ્રસારક બન્યા છે. સામાજિક માધ્યમો દ્વારા તેઓ પ્રાચીન વારસાને આધુનિક રીતે રજૂ કરે છે – જેમ કે યોગ-આયુર્વેદના વિડિયો, સંસ્કૃત શ્લોકોના સંગીતમય સ્વરૂપ તથા સ્થાનિક નાયકોની વાર્તાઓ. આ પ્રયાસ વૈશ્વિકીકરણના પડકારો વચ્ચે સ્થાનિક ઓળખને મજબૂત રાખે છે. યુવાનોની ભૂમિકા તકો તથા પડકારો બંને લાવે છે. તેઓ સમાવેશી કથાઓ રચીને વિવિધતાને માન આપી શકે છે, પરંતુ વૈશ્વિક સંસ્કૃતિના પ્રભાવથી મિશ્ર ઓળખ ઉદ્ભવે છે. સામાજિક માધ્યમો પર વિભાજનકારી વિચારો પણ ઓળખના સંકટને જન્મ આપે છે.

● **KEY WORD** : રાષ્ટ્રીય ઓળખ, સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો, રાષ્ટ્રીય કથાઓ (રાષ્ટ્રીય વાર્તાઓ / રાષ્ટ્રીય આખ્યાન), રાષ્ટ્ર-નિર્માણ, યુવાનો (યુવાપેઢી/યુવાભૂમિકા), કલ્પિત સમુદાય, સામૂહિક સ્મૃતિ, વિવિધતામાં એકતા, સમાવેશી ઓળખ, સાંસ્કૃતિક ચાલુતા, રાષ્ટ્રવાદ, સ્વદેશી જ્ઞાન પરંપરા, ડિજિટલ પુન:સર્જન સામાજિક રચના.

● પરિચય

રાષ્ટ્રીય ઓળખ એ કોઈ પણ રાષ્ટ્રનું મૂળભૂત તત્ત્વ છે. તે વ્યક્તિઓને સામૂહિક ભાવના, એકતા અને ગૌરવની અનુભૂતિ આપે છે. ભારત જેવા વિવિધતાથી ભરપૂર દેશમાં, જ્યાં અનેક ભાષા, ધર્મ, પરંપરા અને જીવનશૈલી સાથે રહે છે, રાષ્ટ્રીય ઓળખનું નિર્માણ મુખ્યત્વે સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો અને રાષ્ટ્રીય કથાઓ દ્વારા થાય છે. આ કથાઓમાં રામાયણ, મહાભારત જેવા મહાકાવ્યો, સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામની વીરગાથાઓ, પ્રાચીન વૈજ્ઞાનિક અને દાર્શનિક વારસો તથા આધુનિક વિકાસની સફળતાઓ સમાયેલી છે.

સમાજશાસ્ત્રીય દષ્ટિએ આ કથાઓ માત્ર ભૂતકાળની યાદો નથી, પરંતુ વર્તમાન અને ભવિષ્યના સમાજને આકાર આપતી સામાજિક રચના છે. અહીં યુવાનોની ભૂમિકા અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે, કારણ કે તેઓ આધુનિક સંચાર માધ્યમોના વતીદાર છે અને સાંસ્કૃતિક કથાઓને પુન:વ્યાખ્યાયિત, પુન:સર્જન તેમજ વૈશ્વિક સ્તરે પ્રસારિત કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. આ લેખમાં સમાજશાસ્ત્રીય દષ્ટિકોણથી સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો, રાષ્ટ્રીય કથાઓ અને યુવાનોની ભૂમિકાનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે.

● સૈદ્ધાંતિક પાયા

સમાજશાસ્ત્રમાં રાષ્ટ્રીય ઓળખને કલ્પિત સમુદાય તરીકે સમજવામાં આવે છે. બેનેડિક્ટ એન્ડરસને પોતાના પુસ્તક કલ્પિત સમુદાયમાં કહ્યું છે કે રાષ્ટ્ર એ એવો સમુદાય છે જેના સભ્યો એકબીજાને જાણતા નથી, પરંતુ સામૂહિક કલ્પના દ્વારા જોડાયેલા છે. આ કલ્પના સાંસ્કૃતિક પ્રતીકો, ઇતિહાસ અને મૂલ્યો પર આધારિત છે.

એન્થની સ્મિથે રાષ્ટ્રવાદના સિદ્ધાંત, વિચારધારા અને ઇતિહાસમાં ભાર મૂક્યો છે કે રાષ્ટ્રીય ઓળખમાં વંશીય, સાંસ્કૃતિક અને પ્રતીકાત્મક તત્ત્વોની મહત્તા છે. તેમણે રાષ્ટ્રને પ્રાચીન વંશીય જૂથોના આધુનિક સ્વરૂપ તરીકે જોયું છે. ભારતીય સંદર્ભમાં એ. આર. દેસાઈએ સમાજીય પૃષ્ઠભૂમિમાં ભારતીય રાષ્ટ્રવાદનું વિશ્લેષણ કર્યું છે અને સાંસ્કૃતિક, આર્થિક તેમજ ધાર્મિક પરિવર્તનોને રાષ્ટ્રીય ચેતનાના સ્ત્રોત તરીકે રજૂ કર્યાં છે.

પાર્થો ચેટર્જીએ વસાહતી વિશ્વમાં રાષ્ટ્રીય વિચારને પડકારીને કહ્યું છે કે ભારતીય રાષ્ટ્રવાદ પશ્ચિમી મોડલથી અલગ છે અને તે સ્વદેશી સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો પર આધારિત છે. કિરીટ જોશીએ ભારતીય ઓળખ અને સાંસ્કૃતિક ચાલુતામાં પ્રાચીન વારસાને આધુનિક સમય સાથે જોડ્યો છે. આ સૈદ્ધાંતિક પાયા પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો રાષ્ટ્રીય ઓળખનું મુખ્ય આધારસ્તંભ છે.

● ભારતીય સંદર્ભમાં સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો અને રાષ્ટ્રીય ઓળખ

ભારતમાં સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોમાં વિવિધતામાં એકતા, અહિંસા, સેવા, ધર્મની સહિષ્ણુતા અને આધ્યાત્મિકતા જેવા તત્ત્વો સમાયેલા છે. આ મૂલ્યો ઉપનિષદો, ગીતા, બુદ્ધ અને મહાવીરના ઉપદેશો, સંત કબીર, તુલસી, સુરદાસ તેમજ ગાંધીજીના વિચારોમાં પ્રગટ થાય છે.

રાષ્ટ્રીય ઉત્સવો જેમ કે દિવાળી, હોળી, ઈદ, નાતાલ, ગુરુપર્વ વગેરે સામૂહિક આનંદ અને વહેંચાયેલ વારસાને વ્યક્ત કરે છે. રાષ્ટ્રીય પ્રતીકો જેમ કે ત્રિરંગો ધ્વજ, રાષ્ટ્રગાન અને ગાંધીજીનો વારસો આ કથાઓને જીવંત રાખે છે. સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં ભારતીય સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોએ રાષ્ટ્રીય એકતાનું નિર્માણ કર્યું. આજે પણ આ મૂલ્યો આધુનિક પડકારો સામે રાષ્ટ્રને મજબૂત બનાવે છે.

● રાષ્ટ્રીય કથાઓનું નિર્માણ અને પુનઃનિર્માણ

રાષ્ટ્રીય કથાઓ સામૂહિક સ્મૃતિ છે જે શિક્ષણ, સાહિત્ય, લોકપરંપરા અને સંચાર માધ્યમો દ્વારા પ્રસારિત થાય છે. પ્રાચીનકાળમાં વેદ, પુરાણ અને મહાકાવ્યોએ આ કથાઓને આકાર આપ્યો. સ્વાતંત્ર્ય પછીના સમયમાં સેક્યુલર અને સમાજવાદવાર્તાઓ ઉમેરાઈ. આજે આધુનિક વિકાસ, ટેકનોલોજી અને સ્વદેશી જ્ઞાન પરંપરાઓની કથાઓ ઉમેરાઈ છે.

યુવાનો આ કથાઓને પુનઃસર્જન કરે છે. તેઓ વીડિયો, લેખો અને સર્જનાત્મક સામગ્રી દ્વારા પ્રાચીન વારસાને આધુનિક સ્વરૂપ આપે છે. યોગ, આયુર્વેદ, સંસ્કૃત શ્લોકો અને સ્થાનિક નાયકોની વાર્તાઓને નવી રીતે પ્રસ્તુત કરે છે.

● યુવાનોની ભૂમિકા: તકો

યુવાનો રાષ્ટ્રીય કથાઓના સર્જક અને પ્રસારક છે. તેઓ સામાજિક સંચાર માધ્યમો દ્વારા વૈશ્વિક સ્તરે સકારાત્મક ભારતીય ઓળખ બનાવે છે. સમાવેશી વાર્તાઓ રચે છે જે વિવિધતાને માન આપે છે. રાષ્ટ્રીય સેવા યોજના, રાષ્ટ્રીય કેડેટ કોર્પ્સ, સ્વચ્છતા અભિયાન અને ડિજિટલ વિકાસ કાર્યક્રમોમાં સક્રિય ભાગ લઈને મૂલ્યોને જીવંત કરે છે. આજની યુવા પેઢી સ્થાનિક પરંપરાઓને આધુનિક સ્વરૂપમાં રજૂ કરે છે, જે રાષ્ટ્રીય ઓળખને મજબૂત બનાવે છે.

.પડકારો

વૈશ્વિકીકરણથી પશ્ચિમી સાંસ્કૃતિક પ્રભાવ, સામાજિક સંચાર માધ્યમો પર વિભાજનકારી વાર્તાઓ, શિક્ષણમાં પરંપરાગત મૂલ્યોનો અભાવ જેવા પડકારો છે. આનાથી હાઈબ્રિડ ઓળખ અને ઓળખનું સંકટ ઊભું થાય છે.

રાષ્ટ્રીય ઉત્સવોમાં યુવાનોની ભાગીદારી, સ્વદેશી જ્ઞાન પરંપરાઓનું પ્રસારણ, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો વગેરેના કેસ અભ્યાસ દ્વારા વાસ્તવિક ઉદાહરણો આપવામાં આવ્યા છે. યુવાનો રાષ્ટ્રીય ઓળખના માત્ર વારસદાર નથી, પરંતુ સર્જક અને પ્રસારક છે. સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોને આધારે રાષ્ટ્રીય કથાઓને સમાવેશી, આધુનિક અને વૈજ્ઞાનિક બનાવીને યુવાનો ભારતને વિકસિત અને સાંસ્કૃતિક રીતે સમૃદ્ધ બનાવી શકે છે. શિક્ષણ, સંચાર માધ્યમો અને નીતિઓએ યુવાનોને સશક્ત બનાવવા જરૂરી છે. (આ વિભાગમાં આશરે ૪૫૦ શબ્દો)

● સંદર્ભ સૂચિ

૧. એન્ડરસન, બેનેડિક્ટ. કલ્પિત સમુદાય: રાષ્ટ્રવાદના મૂળ અને પ્રસાર પર પ્રતિબિંબ. વર્સો, ૧૯૮૩.
૨. સ્મિથ, એન્થની ડી. રાષ્ટ્રવાદ: સિદ્ધાંત, વિચારધારા, ઇતિહાસ. પોલિટી પ્રેસ, ૨૦૦૧.
૩. દેસાઈ, એ. આર. ભારતીય રાષ્ટ્રવાદની સમાજીય પૃષ્ઠભૂમિ. પોપ્યુલર પ્રકાશન, ૧૯૪૮.
૪. ચેટર્જી, પાર્થો. વસાહતી વિશ્વમાં રાષ્ટ્રીય વિચાર. ઝેડ બુક્સ, ૧૯૮૬.
૫. જોશી, કિરીટ. ભારતીય ઓળખ અને સાંસ્કૃતિક ચાલુતા. મધર એન્ડ શ્રી અરવિંદ આશ્રમ.
૬. શુક્લા, રવિ રમેશચંદ્ર. સમકાલીન ભારતીય રાષ્ટ્રવાદની સાંસ્કૃતિક ઓળખ. ઈન્ડિયા ફાઉન્ડેશન, ૨૦૨૪.
૭. મુકર્જી, ડી. પી. ઐતિહાસિક સમાજશાસ્ત્ર તરફ.
૮. વિનોબા ભાવે. ભારતીય સાંસ્કૃતિક.
૯. જયરામ, એન. ભારતીય સમાજશાસ્ત્રમાં અભ્યાસ: ઓળખ, સમુદાય અને સંઘર્ષ. રાવત પુસ્તકો.